

УДК: 82-6

ЛИСТИ БОЛЮ, МУК, СТРАЖДАННЯ І НЕЗЛАМНОСТІ ДУХА ТА ВІДДАНОСТІ УКРАЇНІ (з епістолярної спадщини Григорія Антоновича Нудьги)

ВЕРТІЙ Олексій,

доктор філологічних наук

Епістолярна спадщина з архіву Г. А. Нудьги – джерело для дослідження діалектики формування і становлення його життєвих принципів, ідеалів, характеру та незламності життєвої позиції за обставин комуністичного всевладдя в Союзі Радянських Союзів. Відтак опубліковані листи творять образ того часу, дають ключ до розуміння його суперечностей та викликів національно свідомої частини української інтелігенції суцільній диктатурі, зла і несправедливості.

Ключові слова: лист, конфлікт, сила волі, стійкість, свідомість обов'язку.

LETTERS OF PAIN, TORMENT, SUFFERING AND UNBREAKABLE SPIRIT AND LOYALTY TO UKRAINE (from the epistolary legacy of Grigoriy Antonovych Nudga)

The epistolary heritage from the archive of G.A. Nudgy is a source for research dialectics of the formation his life principles, ideals, character and life position under communist conditions absolute power in the Soviet Union. Therefore, published letters create an image of that time, provide the key to understanding its contradictions and challenges the nationally conscious part of the Ukrainian intelligentsia to society as a whole dictatorship, evil and injustice.

Key words: letter, conflict, willpower, stability, consciousness, duty.

Подані у цій добірці листи Григорія Нудьги з домашнього архіву вченого, надані для друку головою Фонду його імені Анатолієм Михайловичем Бурдейним, – то яскравий образ підсоветської дійсності ХХ століття, дійсності жорстокої, підступної, жандармсько-кагебістської. Життя і творча діяльність Григорія Антоновича, які пройшли під її знаком, – одна з сторінок тієї доби. В листах до вченого і його листах до інших осіб яскраво окреслюються різні типи її представників – від щиро відданих Україні до пристосуванців, перестраховників, кар'єристів, свідомо цинічних і без будь-якої краплі людської совісті.

Ось два академіки – Максим Рильський і Олександр Білецький. Перший з них – директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, другий – директор Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР. Листування Максима Рильського та Григорія Нудьги – ділове, перейняте турботою про долю української науки й культури. Використовуючи можливості своєї посади та авторитет, Максим Тадейович, на протигагу цькуванням Григорія Антоновича, заборонам друкувати його праці, робить усе від нього залежне, щоб ці праці побачили світ, стали культурним надбанням українського народу. Після ґрунтовного аналізу творчого доробку Г. Нудьги автор

відгуку на рукопис підготовленого ним до друку збірника «Пісні українських поетів» («Пісні літературного походження») робить такий вмотивований висновок: «Книга, укладена Г. А. Нудьгою, становить не тільки велику естетичну цінність, а й показує наочно той органічний зв'язок, який існував протягом століть між народною творчістю і передовою українською поезією. Видати її не тільки можна, а й доконче треба». І це незадовго після повернення Г. А. Нудьги після заслання, коли він перебував під пильним наглядом «недремного ока». Такий виклик М. Рильського тодішнім обставинам – вірєць не просто ділової підтримки переслідуваного і гнаного вченого, а й вірєць винятково чесної позиції поета, вченого, організатора української науки вірєць духовної досконалості української людини і громадянина.

Нічого подібного не маємо в листі О. Білецького. Кілька загальних фраз і майже цинічне: «Бажаю Вам успіхів в Вашій подальшій роботі: хотілося бути чи свідком, чи учасником того дня, коли Вам по заслугам буде присуджено ступінь доктора філологічних наук». Цинічне тому, що О. Білецький як директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР міг би багато зробити, щоб стати «свідком чи учасником того дня», коли Григорію Антоновичу «буде присуджено ступінь доктора філологічних наук», але, на відміну від М. Рильського, нічого для того не зробив. Такий само зміст має й відписка-вітання лауреата Ленінської премії, члена-кореспондента АН УРСР Є. Шаблювського. Як все це контрастує із змістом відгуку М. Рильського та листа Ю. Бачі, в якому йдеться про «свідомість обов'язку» та завдань, які справжній вчений «не може не виконати» Так чітко, виразно-контрастно у позиціях цих авторів відбився образ тієї епохи.

Так само чітко й виразно відбився він і в листах інших адресатів, заявах, зверненнях самого Григорія Антоновича. П. Жур, О. Федорук також жили за тих обставин, але і в них знаходили можливість якось морально та психологічно підтримати його – не браурними та окаямилювальними обіцянками, а порадами, підтримкою духу. Виконуючи обов'язки директора Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН України, а значить і підконтрольним «власць імушим», О. Федорук, поділяючи зтурбованість Г. Нудьги тим, що В. Бойко та Ф. Погребенник, втративши почуття честі та гідності, використали без будь-яких покликань, у своїх виданнях його праці, пише, що це на їх сумлінні і рано чи пізно час розсудить все справедливо, запрошує до співпраці в журнал «Народна творчість та етнографія» тощо. Чи варто говорити, якою моральною підтримкою для Г. Нудьги було таке взаєморозуміння?

Подаємо листи й І. Ребешапки (Румунія), А. Сатмари (Угорщина), Ю. Бачі (Словаччина), П. Кремінського (Польща), співробітників Полтавського літературно-меморіального музею Панаса Мирного, подячні відповіді Г. Нудьги В. Іванисенкові та Г. Гримич на їх публікації про нього, інші матеріали, які свідчать про підтримку вченого зарубіжною науковою громадськістю, національно свідомими українцями тоді, коли, як писав сам Григорій Антонович (і це переконливо доводять матеріали, які тут оприлюднюємо), над ним знущались, його мучили, як самі хотіли.

Чимало нового до теми «Григорій Вашкевич і Григорій Нудьга» додає і лист онука Григорія Вашкевича Олександра Михайловича Данилова (читай у цій публікації його лист до Г. А. Нудьги).

Загалом же листування Г. Нудьги відкриває читачеві ще одну рису його характеру, зформовану обставинами і часом, в яких він жив, а саме: незвичайну його силу волі і стійкості, уміння організувати себе до творчої праці і твердо йти до своєї заповітної мети – усім своїм життям, усіма своїми помислами і працею самовіддано служити Україні. І хоча він часто скаржився в листах, що, оглядаючись на прожите і пережите, має більше болю, мук, страждань і так мало зробленого для України, все-таки бачимо, що здійснилося оте сподівання О. Федорука, що рано чи пізно час розсудить все справедливо. І справді, ті, хто цькував і переслідував Григорія Антоновича, хто робив собі кар'єру на украдених у нього працях – щезли, а його наукова спадщина (чого тут варті, скажімо, монографії «Українська дума і пісня в світі» у двох томах, «У колі світової

культури», «Республіка козаків») прийшла до сучасного і прийдешніх поколінь українців у всій своїй повноті та значимості і ще довго і довго формуватиме їх духовний світ, громадянську позицію і питома національну свідомість.

В опублікованих тут матеріалах повністю зберігаються особливості їх оригіналів – мова, правопис і навіть описки. В останніх листах до своїх знайомих Григорій Антонович скаржився, що в наслідку прожитого і пережитого, перенесених операцій, інсульту стрімко втрачає зір і погано розрізняє літери на друкарській машинці. Отож, навіть помилки, допущені у зв'язку з цим, вказують на виняткову працьовитість вченого за таких тяжких фізичних обставин і характеризують його як самовідданого раз і назавжди обраній в житті справі, людину виняткової національної стійкості, справжнього нащадка українського козацького роду.

№ 1

КНИГА

РЕГИСТРАЦИИ НОВОРОЖДЕННЫХ

Георгиевской церкви села Артюховки Глинской волости
Полтавской губернии

1913 год

... 1913 года января 8 дня в козака Нудьги Антона Леонтиевича и козачки Нудьги Ирины Михайловной родился сын...
наречен Григорием....

* * *

№ 2

ВІДЗИВ

про рукопис Г.А.Нудьги «Пісні українських поетів»
(«Пісні літературного походження»).

Григорій Антонович Нудьга давно і плідно працює в галузі вивчення (і публікації) українських пісень та романсів літературного походження. Йому належить честь установлення авторства щодо багатьох пісень і романсів, які часом невірні приписувались тим, хто їх не складав, а часто й залишалися до недавнього часу анонімними, хоч літературність їх походження і була очевидною.

Перед війною в «Бібліотеці поета» («Радянський письменник») вийшов томик пісень і романсів літературного походження в упорядкуванні Г.А.Нудьги. Про цінність цього збірника не може бути двох думок. Той збірник, що лежить тепер переді мною, являє новий серйозний крок у праці тов. Нудьги. В ньому вміщено дуже багато як відомих, так і невідомих досі широкому загалу пісень і романсів, імена авторів яких у багатьох випадках пощастило вперше точно установити Г.А.Нудьзі, багато творів залишилося проте, та мабуть надовго, то й назавжди залишиться анонімними. Укладач подає в збірнику і кілька народних пісень, записаних у ХУІ-ХУІІ століттях, що, за слушною його думкою, показують, на які зразки орієнтувались поети дожовтневої доби доставлена в збірнику), створюючи тексти пісень набули великої популярності і кінець ванья, стали народними. Дуже велики в збірнику (в коментарях) переклади українських пісень на іноземні мови, – переклади, що свідчать про міжнародну славу української народної творчості, а також українські переклади революційних пісень.¹

Збірник, крім самих текстів пісень, містить у собі солідний науковий апарат, який показує в особі т. Нудьги серйозного і вдумливого дослідника і міг би розростись у велику спеціальну монографію.

Книга, укладена Г.А.Нудьгою, становить не тільки велику естетичну цінність, а й показує наочно той органічний зв'язок, який існував протягом століть між народною творчістю і передовою українською поезією. Видати її не тільки можна, а й **доконче треба.**²

Максим РИЛЬСЬКИЙ

24.У.1955.

* * *

№ 3

31 травня 1960 р.

Вельмишановний Григоріє Антоновичу

Тільки що одержав Вашу працю «Бурлеск і трагедія», – прошу прийняти від мене щирі подяки. Дуже цікавий підбір матеріалу, повчальна вступна стаття – але загадка «Оди малоросійської крест'янина» залишається для мене нерозв'язаною. Коли ще поживу, звернусь до дослідження цього твору. Бажаю Вам успіхів в Вашій подальшій роботі: хотілося бути чи свідком, чи учасником¹ того дня, коли Вам по заслугам² буде присуджено ступінь доктора філологічних наук.

З найкращими побажаннями
Олександр Білецький

* * *

№ 4

25. XI. 70

СЕКРЕТАРЕВІ ЛЬВІВСЬКОГО ОБКОМУ КПУ
ТОВ. ПИРОЖАКУ КАЗИМІРУ ІВАНОВИЧУ

На протязі кількох років я працював над питанням вивчення і реставрації фонозаписів Лесі Українки. В процесі роботи було виявлено і запис голосу Лесі Українки. Громадськість цим зацікавилась. Львівська телестудія попросила розповісти про це телеглядачам. Я написав сценарій, його прийняли, в суботу 21 листопада мала бути передача. Я приготувався, поробили фотоілюстрації і т.д. Та раптом у п'ятницю, напередодні передачі, мені працівники телестудії заявили, що я не буду виступати, тільки прочитають мій текст. Чому – пояснень ніяких не дали.

Після закінчення передачі жодним словом не було сказано, хто ж є автором сценарію. Гадаю, що це було зроблено не випадково. Хтось заборонив це робити.

Чому, за які провини мені нанесено ще один незаслужений, особливо принизливий «ляпас»?

З пошаною підпис Г. Нудьга,
кандидат філологічних наук

P.S. Редакція журналу «Жовтень» також несподівано, без будь яких пояснень, зняла мою статтю, уже заверстану. В чому справа?

* * *

№ 5

15 січня 1973 р.

Вельмишановний і дорогий
Григорію Антоновичу!

Від усього серця здоровлю Вас із славним Вашим ювілеєм – 60-річчям від дня народження! Ваша багаторічна плідна праця літературного критика, фольклориста, літературознавця – заслуговує високої оцінки і схвалення. Адже ряд Ваших досліджень воістину стали настільними книжками наших літературознавців – і молодих, і старшого покоління. Вони стали справжнім надбутком радянського літературознавства і фольклористики; їх знають і поважають – як у нас, на Радянській Батьківщині, так і серед прогресивних кіл зарубіжних. За це Вам честь і найщиріша подяка!

Зичу Вам, дорогий Григорію Антоновичу, на довгі-довгі роки міцного здоров'я, творчого горіння, нових звершень – завжди потрібних, завжди цікавих і завжди науково вагомих!

Завжди Ваш Євген Шабліовський¹

* * *

№ 6

21 січня 1973 р.

ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ
Григорію Антоновичу!

Вдячні полтавці шанують Вас за плідну працю літературного діяча і критика, шанують і пам'ятають Вас як великого ентузіаста по створенню музею Панаса Мирного.

Прийміть же й від нас, колективу працівників музею Панаса Мирного та його бувшого директора Михайла Панасовича Рудченка¹, наші щирі вітання з нагоди Вашого ювілею. Дозвольте побажати Вам, нашому дорогому земляку, одному з перших мирнознавців, доброго здоров'я, нових творчих успіхів та щастя в особистому житті.

З глибокою повагою до Вас –
Колектив працівників Полтавського
літературно-меморіального музею Панаса Мирного.
м. Полтава, січень 1973 року.

* * *

№ 7

10.УІІ. 77, Львів

Першому секретареві Роменського РК КПУ¹

Я родом з с. Артюхівка Роменського району, де тепер проживає моя сестра Нудьга Парасковія Антонівна. Їй тепер 53 роки.

В роки Вітчизняної війни, щоб не потрапити на німецьку каторгу, вона, дівчина, взимку ховалася в сні, застудила хребет, захворіла і навіки стала, по-суті, інвалідом, одначе все життя, як могла, працювала й працює в колгоспі.

Останнім часом до мене дійшли тривожні вісті, які й змусили мене написати до Вас оцього листа. Оскільки в даному питанні є щось більше, ніж особисте.

Цієї весни взаємини моєї сестри з місцевим сільським керівництвом чомусь загострилися. Дійшло до того, що, як мене сповістили, наказали їй «і хліба в магазині не давать, та почали люди кричать» і розпорядники втрималися від такого твердого заходу. Налякана цим, сестра перестала ходити в магазин за хлібом, який це був великий моральний удар по людині, яка все життя працювала на полях рідного села.

З якоюсь місією (без будь яких документів) її відвідали голова сільради з участковим міліціонером, наслідком чого вона втратила свідомість. До того ж серед білого дня у її хаті з'явився п'яний хуліган і жінці довелося втікати на дах, кричати до односельчан «рятуйте». Це не вперше, сестра зверталася до сільської влади, в суд, одначе бандитські наскоки не припиняються.

Цього року її послали працювати вантажницею (грузчиком) до млина, що, можливо, і стало причиною конфлікту з керівництвом колгоспу. Старшій жінці працювати вантажницею – далєбі важкувато! Та щоб там не було, немічну жінку, яка своїми руками виростила і збрала сотні тон зерна, буряків, взагалі все життя виробляла хліб – на старості літ зневажати, пробувати заборонити КУПУВАТИ хліб (хай навіть у той день, коли вона наперекір волі керівника, не змогла вийти на роботу) це, м'яко кажучи, не добре і не відповідає настановам Комуністичної партії і Радянського уряду про взаємини керівників з трудящими.

На жаль я лежу в ліжку після операції і не міг сам побувати в рідному селі, щоб пізнати справжні причини конфлікту, тому Вас наперед перепрошую, справу подаю за листами з села, хоч сама сестра чомусь мовчить.

Дуже прошу Вас доручити комусь пильно й об'єктивно вивчити дану справу і, якщо наслідком цього буде, як кажуть, «торжество справедливості» – це порадує людину, про яку я турбуюся, радітимуть сусіди, її ближчі подруги, радий буду і я, а Вам висловимо щире спасибі.

10.УІІ.77

Перепрошую за турботи!
З пошаною Григорій Нудьга,
член Спілки письменників Радянського Союзу

Львів – 44, Енгельса, 60, кв. 5
Нудьга Григорій Антонович.

* * *

№ 8

Budapest, 196 11.1.1973

MUNKÁSDAL BIZOTTSÁGA	Az Irodalmi Szövetség Elnökségének
Centre international pour	Lviv
Le Recher des Chansons	Kedves elvtársak!
Ouvriers, Sectetaire de	Engedjék meg, hogy a mi kedves
La Commission Permanente	barát unknak: Nugyga Grigorij
1105- Budapest X.	Antonovicsnak, aki a Munkásdal-
Körösi Csoma ut 43/D.	kutató központunknak is tagja és
	nekünk a magyar és ukránnyelvű

forradalmi dalok kutatásában, azok összefüggéseiben való kutatási eredményeivel igen nagy szolgálatot tett a szocialista országok kutatóinak

EZEN UTON IS, 60 éves születésnapja alkalmából minden jót kívánjunk, eredményes munkát és további sikereket nemzetközi munkásdalkutatás területén. Mi boldogok vagyunk, hogy nagy szomszédunk a Szovjetunió egyik olyan nagy szövetséges köztára sasága, mint Ukrajna, amelynek története igen sokszor a, a magyar történelemmel összefüggött ilyen értékes és neves kutatójával érintkezhetünk.

Elvtársi üdözléssel:
/ Dr Szatmári Anta/nidnuc
kandidátus, titkár

Многоуважаемый Григорий Антонович! Сегодня я направил на венгерском языке вышестоящее письмо. На той стороне точное перевод на русском языке для вас. Благодарю и Вам, и Вашей милой супруге, да детям сердечный привет, желаю Вам долгой жизни, спокойство и бодрое настроение, успехов в работе, счастье в личной жизни. Все всегда конечном счете идет к лучшему. Мы теперь полным ходом работаем над интересными проблемами, тов. Галичу успехов учебе, стойкость и упорство желаю.

Ваш А. Сатмари.

На звороті:

Союзу писателів Львів

Уважаемые товарищи!

Разрешите мне, чтобы мы и через вас нашему дорогому другу Нудьге Григорий Антоновичу, который член нашей Ассоциацией Изыскателей Революционных песен и нам много интересных работ представил о взаимосвязях венгерских и украинских революционных песен и таким образом дал большой вклад для научных изысканиях в социалистических государствах и по этому пути через Вас по случаю его 60 летие пожелали ему всего хорошего, успешную дальнейшую работу в области изысканиях международных взаимосвязи революционных песен. Мы счастливые, что в числе великого Советского Союза соседи таким великим союзным государством как Украина,

история которого на ходу столетия столько раз имел аналогических явлений и что мы из такой интересного соседа – страны имеем такого друга изыскателя.

С товарищеским приветом
(др А.Сатмари) підпис
кандидат наук, секретар¹

* * *

№ 9

Бухарест. 17.I.1973

Вельмишановний Григорію Антоновичу!

Із сонячного нашого Бухаресту прийміть і мої щирі привітання та поздоровлення з нагоди Вашого славного 60-річчя!

Ваше ім'я у нас стало давно відомим серед спеціалістів-філологів завдяки численним роботам, які рекомендують свого автора як солідного науковця, широко обізнану людину, здатну вирішувати і методично в'яснювати найскладніші питання своєї спеціальності.

Ваші праці – помітний внесок у розвиток філологічної науки.

В цей визначний для Вас і сім'ї день від щирого серця зичу Вам багато здоровля, молодечої наснаги, щоб Ваш багатий досвід, обізнаність, широка наукова перспектива та дисципліна і витончена методика праці примножували і надалі число чимраз важливіших робіт на користь філології, Вам – на славу.

Рік від року – токма до віку!

Іоан Ребошапка
доктор філології
лектор Бухарестського університету

* * *

№ 10

Дорогий товаришу Нудьго!

Аж не віриться, але в газеті з Варшави пишуть, що Вам вже 60! Що ж! Не маю жодних відомостей про Вашу працю за останні роки, та я вірю, що Ви не марнували часу. Чую час від часу про таку чи іншу Вашу книгу чи працю, знаю які вони вагомі й потрібні наснажені фактами й духом...

Десь 15 років тому ми познайомились...! Бачив я Вас всього-навсього кілька разів, був учасником кількох розмов з Вами – і все, та все-таки ніколи не забував про Вас. Навіть більше: можу ствердити, що весь час відчував Вашу присутність десь біля себе.

Колись ми писали один одному. Однак, в наш час з листів тратився зміст, губився сенс листування та й інші причини склалися на те, що я вже давно Вам не писав. Не знаю навіть чи ви самотній, чи є жінка, діти, знаю лише, що недавно Ви були молодшим наук. працівником...! Ха-ха! А Вам вже 60!

Про новини навколо мене не пишу – їх багато, та вони вже не нові і Ви про них напевно чули. Працюю на заводі, та все-таки прагну хоча б читати, коли вже від писання болять і рука...

Що ж Вам побажати до ювілею! Може я занадто зістарів, але вважаю, що всякі там бажання то в якійсь мірі обман.

Людина – тим більше з таким життям як Ви – сама прекрасно знає, що в неї єдине, що є – час, єдине, що може використати і втратити – час! Є ще свідомість обов'язку, завдань, які не може не виконувати...

То ж, все-таки! – бажаю Вам і надалі ясного усвідомлення обов'язку і багато часу для його виконання. Сил і витримки – вірю – у Вас вистачає.

Бажаю хороших людей довкола Вас!
Бажаю зустріти Вас і знову набратись сил і того розуміння обов'язку..!
Нехай ця згадка на Вас буде Вам приємною, як приємно мені згадувати Вас, Ваш Львів, наш Київ, нашу Україну!

З пошаною
Ваш Юрій Бача¹

Пряшів 28 січня 73 р.

* * *

№ 11

Гданськ, 18 лютого 1973

Дорогий і шановний Пане Професоре!

Сердечно поздоровляю Вас з ювілеєм 60 ліття! Від себе особисто як і від цілої гданської громади бажаю Вам надалі доброго здоров'я, успіхів у всьому, а передовсім сповнення всіх задумів видавничих які є так цінні для нас всіх.

Всі ми високо цінимо Ваш науковий труд, віримо що удасть Вам ще не раз порадувати нас цікавими і цінними виданнями.

В нас все по старому. Живемо-працюємо. Надіємось, що все таки удасть Вас зобачити в нас в Гданську. Сердечно обнімаємо Вас з родиною.

Павло Кремінський¹

* * *

№ 12

ГЕОЛОГ В ЛИТЕРАТУРЕ¹

Нікогда не писал о критиках и литературоведах. Но вот украинскому ученому Григорию Антоновичу Нудье исполнилось 60 лет. И захотелось мне сказать о нем доброе слово. Именно – доброе!

Он литературный критик, фольклорист, литературовед. Так написано о нем в справочнике «Письменники Радянської України». И еще сказано. Что он автор «многих исследований о всемирном значении украинских дум и песен», что отдельными изданиями вышли его научные труды: «Українська пісня серед народів світу», «Заповіт» Тараса Шевченка», «Пісні та романи українських поетів», «Українська балада» и др.

Мне же хочется остановиться на его монографии «Пародія в українській літературі» и на антології «Українські пародії», в составление которой он также вложил очень много труда. Тем более, что я принадлежу к числу старейших украинских сатириков и еще в 1932 году издал чуть ли не единственный в то время сборник литературных шаржей, пародий и эпиграмм. Мы с Григорием Антоновичем Нудьгой – литературные побратимы, хотя виделись все лишь один раз...

Удивительный человек! Прекрасный труженик! Думая о нем, я пришел к выводу, что это не просто критик и литературовед, а геолог в литературе. Он обходит то, что всем доступно. И это подтверждается прежде всего тем, что он отыскал и тщательнейшим образом проанализировал огромное количество древнейших и самых современных литературных пародий. Выпущенная издательством Академии наук УССР монография «Пародія в українській літературі» включает в себя и «пародію в українській народній творчості», а составленная им антологія «Українські пародії» не имеет равной себе в других литературах; она отлично иллюстрирует его монографию, доставляет большое наслаждение любителям этого жанра. Достаточно сказать, что Гр.А.Нудьга поместил в ней несколько вариантов знаменитого ответа запорожцев турецкому султану...

Это ученый, который ищет и пишет вдохновенно, анализирует весьма объективно

и собственным примером умеет зажечь литературную молодежь!

Счастья Вам и творческих спехов, дорогой Григорий Антонович, на долгие-долгие годы!

Москва

Федор КРАВЧЕНКО, член Совета
по украинской литературе при Союзе
писателей СССР.

Москва Д-22, Малая Грузинская 19-2, кв. 19
Федору Тихоновичу Кравченко (підпис)
Дом. Тел 255-07-67

* * *

№ 13

02.07.76 (дата на поштовому штемпелі,
лист з Харкова від Данилова О. М.,
онука Г.Вашкевича)

Уважаемый Григорий Антонович!

Я был в Киеве и только 26.УІ прочел Ваше письмо. О Вашкевиче могу сообщить следующее: его отец участвовал в 1830 г. в Польском восстании и был выслан на Украину. Григорий Станиславович родился в 1837 г.¹— умер в 1923 г.

С Тарасом Григорьевичем он познакомился в Питербурге, повидимому после возвращения его из ссылки. Сына своего он назвал Тарасом. Вашкевич брат моей бабушки. Отец мой сидел 3 года в Петропавловской крепости и затем сослан на 10 лет.² (в уже згаданому варіанті цього ж листа зазначено: Брат его погиб в Петропавлоаской крепости. Фамилия наша была Желтобрюх, но поскольку украинцы преследовались царским правительством поменяли на Даниловых в честь нашего прадеда «Данила»).

Сведения о Вашкевиче и его связях с Шевченком собирал наш земляк Белинский Иван Гаврилович, он учительствует в Сумской обл., с. Вовно Шосткинского р-на п/и 245040. Лето проводит в Глинске. Советую Вам связаться с Белинским. Говорят, что Тарас Гр. приезжал к Вашкевичу который даже в своих трудах упоминает о некоторых моментах своего пребывания на нашей родине. Фотографии Шевченка и Гр. Ст. у меня имеются. Желательно встретится с Вами, т. к. для описания жизни и деятельности Вашкевича необходимо затратить много времени. Я буду в Ромнах и в Глинске в августе м-це на открытии охоты. В Глинске Гр. Ст. открыл Керамическое училище и Гимназию. В Ромнах по его инициативе открыт памятник Т. Гр., построен водозавод и электростанция. В Москалівці3 построил за свои деньги школу и его дочка бесплатно обучала детей грамоте.4 Дети его все давно умерли. В моей памяти осталось много воспоминаний о семейных делах. Отец мой после возвращения из ссылки жил в Глинске под надзором полиции, въезд в столичные и губернские города был запрещен. В Ромны он мог ездить с охранником и т.д. Маска Т. Гр. хранилась у нас, а потом мы ее сдали в музей. С пр. А.Д.

P.S. Звоните мне по тел. 430855

* * *

№ 14

31/І. 1985
Ленінград

Дорогий Григорію Антоновичу!

Ви, напевне, вже й перестали чекати моєї відповіді на Ваш лист. Щиро перепрошую за затримку відгуку на Ваше питання про рукопис Семена Климовського: все то хворів,

то не було зайвої хвилини відвідати бібліотеку, а роботи по редакції «Звезды» привалило стільки, що зміг лише днями побувати в Публічці. Там цього рукопису нема. Тепер буду справлятися в бібліотеці Академії наук. Думаю, що кінці рукопису знайдуться, і я зможу виконати Ваше прохання.

Читав дуже цікаву статтю Вашу про Г.С.Вашкевича. Якщо будете про нього ще писати, мабуть, зможу Вам де в чому допомогти й своїми довідками.¹

Зараз готуюсь до чергового Шевченківського вечора в Академії художеств. Обіцяє бути змістовним. Він у нас пройде під знаком 40-ї річниці Перемоги. Доповідь «Кобзар на дорогах Великої вітчизняної» зробить працівник Музею Т.Г.Шевченка (з Києва), буде виступ про Шевченка й Петербурзький університет, виступ архітектора-ленінградця про будову міста Шевченко, яку проєктують у нас, в інституті на берегах Неви. Другу частину вечора займе концерт, в якому виступить чудовий самодіяльний робітничий хор (ленінградський), котрим керує талановитий композитор Константин Михайлович Нікітін, автор оди Шевченку (на слова М.Рильського) і ряду пісень на слова Кобзаря. Буде також співати народний бандурист, земляк Шевченка, учасник сталінградської битви Олексій Чупринка.

На все добре!

Ваш П.Жур.

P.S. Моя «Дума про Огонь» виходить у видавництві «Дніпро» цього року, може встигне побачити світ ще в березні.

П.Ж.

* * *

№ 15

6.2.85

Дорогий Петре Володимировичу!

Мені приємно було одержати від Вас листа, хоча тут же мушу перепросити за турботу й «крадіжку» Вашого дорогоцінного часу. Та найперше добре, що виздоровіли і почуваєте себе творчо. Ми тут завжди з великим інтересом читаємо Впші оригінальні, наповнені новими думками й матеріалами твори. Таких речей буває не густо на нашій ниві. Як добре, що Ви у нас є і що так плідно працюєте. Талановито й з великою любов'ю до Шевченка і всіх нас. Спасибі Вам.

Що ж до рукопису Климовського, то прошу Вас не турбуватися, я одержав з Бібліотеки АН усі відомості про нього. Пошуки мої викликала неввірна інформація, надрукована в журналі «Прапор» (Харків), у якій сказано, що рукопис Климовського, якого я оглядав у Бібліотеці АН, тепер переходить в Бібліотеці ім. Салтикова. Я не повірив, послав листи до обох бібліотек, але вони з відповідями не поспішали і я (вибачаюсь) насмілювався потурбувати Вас. Тепер, коли бібліотека АН мені подала точні інформації, Вам уже немає потреби цим займатися, я тільки ще раз перепрошую за клопоти.

Я часто, разом з своїми колегами, згадую Вас і дуже теплим словом ті чудесні години, які ми разом провели у Ленінграді, ходячи по місцях Шевченка. На мене все те, зробило незвичайне враження, від якого не можу позбутися й досі. Третє відділення... фарба на стіні горища, де жив поет, ті вулиці... Дякую, що воскресили.

Тепер у Вас готується вечір Шевченка. І знову Ви. Великий наш повпред. Ми думками з Вами, а наш приятель Чуприна хай зворушить усіх присутніх нашою піснею.

Ви порадували мене ще й тим, що згадали про мого земляка Вашкевича, про матеріали, які є у Вашому розпорядженні. Про нього треба буде дати статтю в Укр. літ. енциклопедії. Мені не випадає скористатися Вашими матеріалами, а коли Ваша ласка – можна подати статтю за Вашим і моїм підписом, спільну.

(на цьому цей лист-відповідь Григорія Нудьги на лист Петра Жура, на жаль, обривається, можливо копія його закінчення не збереглася в приватному архіві автора)

* * *

№ 16

6. 9.88

Директорові Інституту мистецтвознавства, етнографії і фольклору ім. М. Т. Рильського
тов. Зубкову С. Д.

Шановний Сергію Дмитровичу!

Справа, з якою звертаюся до Вас, може видатися за давненою, та я гадаю доки живе людина, до тих пір і справи, пов'язані з нею, можуть бути незадавеними.

А річ ось у чім.

Ще коли був директором Інституту М. Т. Рильський і планувалося видання серії збірників українського фольклору, він мені якось сказав, що том пісень літературного походження Інститут замовить підготувати мені, оскільки тоді цим питанням на Україні займався я і підготував кілька видань та розкрив авторство багатьох пісень. Я дав згоду. Пізніше, коли дійшла черга до видання тому пісень літературного походження, я написав листа до Вас, як директора Інституту, сповістив про колишню домовленість з М. Т. Рильським і висловив готовність працювати над томом. Ви відповіли, що цей том буде доручено підготувати комусь із працівників Інституту. (Доручили О. Г. Бойку). Річ звичайна. Законно. І я не згадував би про це, коли б не деякі не зовсім делікатні факти. У підготовленому й опублікованому томі «Пісні літературного походження», який по суті укладений за матеріалами і навіть за композиційними схемами моїх збірників «Пісні та романси українських поетів» (1940, 1956 – 2 томи, 1960) і публікаціями в періодиці, мого прізвища як першого радянського дослідника даної проблеми – ні разу не згадано, про що були натяки навіть у рецензіях. Складається вражіння, що все опубліковане – наслідок довголітніх досліджень О. Бойка. Мене усунути від усього було легко, бо я ходив тоді у «реабілітованих» (навіть двічі – один раз Президією Верховної ради, а другий раз судом). Документи ці були Вам відомі, Ви їх читали, коли я захищав дисертацію «Пісні літературного походження». Та дехто (О. Дей, в пориві заздрощів) та й інші цього не хотіли й знати, нечесними способами намагалися кинути тінь на мою особу як «політично ненадійну». Так легко можна позбутися конкурента, розчистити собі прямий шлях. Безчесний, але шлях, а до суті хто й коли буде там докопуватися. Мене всюду з фольклористики – без будь яких причин викреслювали. А я ж був один з перших співробітників новоствореного Інституту фольклору. А перше дослідження «Пісні літературного походження в українському фольклорі» (3,5 др. арк) опублікував у Наукових записках Інституту літератури у 1939 р., а в 1940 р. вийшла перша антологія «Піні та романси українських поетів». Були й наступні публікації, але про них у виданні Інституту ні слова, так, ніби все почалося з О. Бойка. Тоді ж у працях співробітників Інституту Ф. Лаврова, А. Омельченка, О. Дея були подібні «казуси», навіть читати з моїх праць (наведені в лапках) подавалися без згадки мого імені як автора. Чому? Не знаю.

Ви скажете, що це справа авторів, а не Ваша. До них слід звертатися. Ні! У мене зберігся лист від Вас, у якому Ви пишете, що у томі пісень літературного походження, який готується, буде згадане моє видання (яке? – не знаю), а прізвище не буде згадане. Чому – не пояснено. Забороняти згадувати прізвище в друкованій формі було завжди компетенцією відповідних державних органів, а не осіб і наукових установ. Тим більше, що мої роботи в ті роки друкувалися в багатьох виданнях, отже ім'я не належало до «заборонених».

Тоді на Ваш лист я не міг відповісти і опротестувати самочинство – був тяжко хворий, мав 2 операції, а потім інфаркт та інсульт.

Тепер я хотів би знати, на якій підставі у виданні «Пісні літературного походження» (для підготовки якого використані мої розвідки) обійдено моє прізвище, як дослідника даної проблеми, не названо нічого, зробленого мною, так, ніби мене й на світі не було? Тоді ж був уже двічі реабілітований, а не «ворог народу». Чи мали Ви, як директор Ін-

ституту спеціальну вказівку від відповідних органів, а чи це була Ваша особиста воля? Це стосується усіх видань.

Хочу знати правду. Адже мене зовсім безпідставно принижено, скривджено, кинуто на мою особу й працю чорну тінь, від якої й тепер не можу позбутися.

Хотів би, щоб Інститут, або автор (ще один живий) якось знешкодив цю несправедливість. Можливо й через журнал «Народна творчість та етнографія». В цьому є велика потреба.

З пошаною Г.Нудьга

Львів-20, Торф'яна, 10, кв. 73, Нудьга Григорій Антонович.

* * *

№ 17

24.XII.88

Редакції Сумської обласної газети «Ленінська правда»¹

Шановні товариші!

Посилаю Вам статтю-спогад про приятеля Т.Шевченка Г.Вашкевича для публікації. У більшому обсязі вона готується до друку в одному з українських журналів у 1989 р. У статті чимало нового й невідомого, важливого до вивчення питання Шевченко й Сумщина.

Якщо для Вашої газети стаття не підійде – прошу переслати її до роменської районної газети або повернути мені.

Додаю фото.

З пошаною Г. Нудьга

Львів-20, Торф'яна, 10, кв. 73, Нудьга Григорій Антонович.

* * *

№ 18

ДИРЕКТОРУ ІНСТИТУТУ СУСПІЛЬНИХ НАУК АН УРСР У ЛЬВОВІ.
ВЧЕНІЙ РАДІ ІНСТИТУТУ

Григорія Антоновича Нудьги

ЗАЯВА

У 1936 році, коли я був ще студентом Київського державного університету, мене зачислили до праці в АН спочатку лаборантом, а скоро зарахували й молодшим науковим співробітником. Потім була війна..... Фронти... З 1944 року (мав «бронь») почав працювати в.о. старшого наукового працівника філіалу АН у Львові. Потім (1945) був безпідставно заарештований, страшна Колима, реабілітували, вибачилися, але після повернення на роботу до Інституту суспільних наук мене уже «тримали» 17 років молодшим науковим співробітником, хоч я уже мав опубліковані монографії, сотні робіт різного змісту й обсягу. Я багато разів подавав заяви на конкурс заміщення посади старшого наукового співробітника відділу літератури, але кожного разу невідооргани відхиляли мою кандидатуру. Одночасно викреслювали зі списку тих, що мали б захищати докторську дисертацію.

Був момент (за Хрущовської «відлиги»), коли відділ науки Львівського обкому КПУ дозволив допустити мене до конкурсу на заміщення посади старшого наукового співробітника, однак зав відділом тов. Щурат С.В. не побажав це робити, мотивуючи:

– Вони сьогодні дозволять. А завтра будуть мене бити, що допустив Вас до цієї посади. Подібний опір виявили й директор Інституту М.Олексюк та його заступник М.Івасюта.

Працював я весь час під тяжким гнітом, терплячи зневагу й приниження. Панувало свавілля. Його, очевидно, підтримувала й партійна організація. Порушуючи найеле-

ментарніші закони, мене згодом без будь-яких пояснень за що – звільняють тричі з посади молодшого працівника й тричі поновлюють, але вимагають уже самому подати заяву на звільнення, бо інакше напишуть мені у трудовій книжці, що звільнений з політичних мотивів.

Мені тоді не було ще 60 років. Згодилися почекати...

Дали мені пенсію 96 крб., а в мене діти ще вчилися.

Рідкісний факт: у 1936 році став молодшим науковим співробітником АН у Києві. Через 40 років звільнили як молодшого наукового співробітника АН у Львові! Чи я бездарність? Але ж мав сотні робіт, був членом двох міжнародних наукових товариств. А за що ж така кара? Адже я реабілітований, а колимський «стаж» записано до трудової книжки як працю в АН. То що ж? Помста, свавілля. Знову: – За що?

Після звільнення я захворів, мав 2 операції, два інфаркти, інсульт, гіпертонію і злидні, бо при 96 крб. спробував дещо надрукувати – мені знизили пенсію до 77 крб. місячно, хоча середньомісячний мій гонорар був 6 крб. Отак і живу, хоча останнім часом трохи підтримала Спілка письменників.

Моє життя проминуло під тяжким гнітом, цькували як хотіли... Я цілком усвідомлюю, що повернути тепер нічого неможливо – ні права захищати докторську дисертацію, ні одержати посаду наукового співробітника (піду з цього світу почесним «молодшим»), ні підвищення пенсії (96 крб.!) Усе потоптано.

Але хотілося б, аби мені сказали хоча б тепер, - За що мене так жорстоко переслідували й цькували? Адже я не виволанець! Реабілітований. Є ж іще в Інституті люди, які мали до цього певне відношення (Д.Гринчишин, М.Гурладі, парторганізація).

Скажіть хоча б тепер: за що?

У інших країнах – за беззаконня вибачаються. А в нас?

З пошаною

Львів-20, Торф'яна, 10, кв. 73. Нудьга Григорій Антонович.
25 грудня 1989 р.
Тел. 52-13-92

* * *

№ 19

03.02.89¹

Дорогий Григоріє Антоновичу!

Велике спасибі, що відгукнулися. Щиро вдячні Вам за листа, за цінне надіслане, за чуйні поради, за добрі слова, за велику підтримку.

Вибачте за мовчанку, боїмося дуже забирати Ваш дорогоцінний час. Та й що нового можемо Вам повідомити? Але ж не хотілося б, аби Ви мали нас за невдячних.

Тож якраз є нагода: може, Вас якось зацікавить моя писанина. Хай те буде вісточною з рідного краю. Надсилаю витинки з районної та обласної газет. До речі, мої гуртківці розуміють, що Колтоновські – видатні земляки (Хразом збирали матеріали). А працівникам районного Товариства охорони пам'яток історії та культури, голові сільради це ще треба доводити...

Якщо зможете, пишіть. Будемо дуже раді Вашим листам.

Доброго Вам здоров'я, творчого натхнення.

З щирою шаною
Надія Карпенко.²

* * *

№ 20

17/ІУ. 1989

Ленінград

Сердечне спасибі Вам, дорогий Григорію Антоновичу, за «Жовтень» і Вашою змістовною розвідкою про Вашого тезку, друга Шевченка – Вашкевича.¹ У Шевченківському номері журналу це найінтересніший матеріал.

Подобаються також вірші Богдани Кризи², особливо У-й і УІ-й, Вам присвячений.

А ми в Ленінграді в Шевченківські дні заклали пам'ятник Кобзареві на вулиці Шевченка, а – неподалік, на Смоленському кладовищі встановили пам'ятний знак – там, де поет був вперше похований.

До цього свята я завершив роботу над своїм п'ятикнижжям про Тараса – написав «Шевченківський Петербург». Він друкуватиметься в журналі «Дніпро», починаючи з третього номера.

В травні сподіваюсь побувати на Україні в дні Шевченківських торжеств, на які мене запрошено теж. Чи не побачимось там з Вами?

На все добре! Козацького Вам здоров'я і нових творчих звершень.

З повагою Ваш П.Жур.

P.S. У вашій роботі на стор. 121 трапилась друкарська помилка. Замість «М.Каменський» треба – «Ф.Каменський».

П.Ж.

* * *

№ 21

Видавництву «Музична Україна»

Шановні товариші!

Питання, яке порушую в цьому листі, виходить за рамки особистих інтересів. Через нього проглядає хвороба часу, отже на нього слід звернути увагу аби хоч якось покращити наші моральні засади.

Коли у нас повсюду панували насильство і беззаконня – багато імен викреслювалося з нашого культурного процесу. Дехто цим скористався: викреслили з процесу якогось автора, а його працею можна скористатися безборонно, бо він не може себе захистити. Було так і зі мною, коли за «антисоветскую агатацію» мене заслали на 10 років на Колиму. У виroku трійці записали: 1. «Клеветал на товарища Сталина, что он угнетает народы, национальные культуры». 2. «Извращает язык украинский в националистическом духе». 3. «Утверждал, что в творчестве Шевченко больше национальных мотивов, чем социальных»... «И то 10 лет».

Помер Сталин. Мене звільнили, реабілітували, але за Брежєва знову почали переслідувати уже як «реабілітованого». Або не друкували зовсім, або ж дозволяли «дрібнички». Видавництво «Музична Україна» знає як тяжко пробивалася до друку моя робота «Українська пісня в світі». 20 років її не хотіли видавати. Не друкували й інших праць.

Та це ще невелика біда. Раніше надруковані мої праці безсоромно крали, трошки підправляли й видавали під новим прізвищем. А я, як «політично ненадійний» не міг нічого зробити. Бо передомною стояли монополісти з центральних установ, а за ними партпарат. Ось приклад.

Ще з 1936 року я розробляв проблему впливу літератури на фольклор, зокрема переходу літературних творів у пісенний репертуар народу. Написав велику роботу «Пісні літературного походження» (надрукована в 1939 р.), видав 4 томи пісень українських поетів, встановив десятки авторів популярних у народі пісень. Опублікував на цю тему десятки статей..... М.Рильський писав, що «пріоритет у розробці даної проблеми у на-

шій літературі належить Г. Нудзі». Та справа не в пріоритеті, як Знову грабунок «серед білого дня»...

У 1978 році працівник Інституту фольклору АН УРСР тов. В.Бойко видав збірку «Пісні літературного походження». Змістом і навіть текстуально (на це звернув увагу навіть Погребенник) вона вся виходить з моїх публікацій, однак моє прізвище ніде не згадане жодного разу.

Я написав протест директору Інституту, але ніхто мені нічого не відповів. Про минуло беззаконня брежнівщини, але залишилися методи подальшої дискримінації «бувших». І в «Музичній Україні». Ось доказ. Вийшла книжка Ф.Погребенника «Наша дума, наша пісня» («Музична Україна», 1991), і в ній автор, безперечно користуючись і моїми роботами (для годиться згадав і моє прізвище), виставляє так усе, ніби він є першовідкривачем, а до нього все було «чистим полем». Те, про що я писав Погребенник веде розмову як про першовідкриття. Ось один тільки приклад. У моїй антології «Пісні та романси...» т. 2 (1956) надруковано романс «Ти несись, мій спів, з мольбою» з приміткою «переклад німецького романсу невідомого автора». Я й справді тоді не знав, хто його написав, але через рік установив автора (Л.Рельштаб), а одночасно відкрив авторство й багатьох інших пісенних творів. Про це я й розповів у «Літературній газеті» (1958, № 96). Звичайно, коротко. Ф.Погребенник у книзі «Наша дума, наша пісня» говорить про німецького автора як про відкриття, хоча дещо є в нього й нового. Якщо він скористався моїми матеріалами, то варто було б про це якось згадати. Якщо мої публікації йому невідомі – то в книжці все повинно б бути інакше. Більшість пісенних творів, які розглядає Ф.Погребенник, були предметом моїх досліджень, але про це він чомусь мовчить.

Не писав би я про все це, коли б до замовчування своїх попередників у розробці проблемних питань не вдавалися й інші автори. А треба якщо не шанувати, то бодай згадувати своїх сучасників і попередників.

ДИРЕКТОРУ ІНСТИТУТУ ФОЛЬКЛОРУ ТА ЕТНОГРАФІЇ: Чи не варто було б хоча б вибачитися (Бойку й редколегії) за брутально потоптану мою працю й ім'я? Адже я давно реабілітований.

З пошаною

Львів-20, Торф'яна, 10, кв. 73 Нудьга Григорій Антонович
20.07.91

* * *

№ 22

06.08.91 №133/278

Львів-20,
вул. Торф'яна, 10, кв.73
Нудьга Г.А.

Вельмишановний Григорію Антоновичу!

Сумно і прикро читати Вашого листа, який сьогодні надійшов на адресу Інституту. Я належу до того покоління, яке глибоко шанує Вашу сподвижницьку самовіддану працю на ниві нашої культури. Знаємо і пам'ятаємо, що Ви багато зробили задля її розвитку. Кожна Ваша публікація сприймається нами як відкриття, якого шанувальники народної творчості давно очікували.

Що можу писати про В.Бойка, який багато років у нас уже не працює й нинішній склад колективу навіть його не знає? Очевидно, що справа честі кожного вченого дбати про свою репутацію і не мені, мистецтвознавцю, судити про наукову вартість зробленого В.Бойком. Те ж і про «Пісні літературного походження». Якщо він не зробив того, що повинен робити вчений, то це лежить на його сумлінні і рано чи пізно, але час розсудить справедливо.

Книжка Ф.Погребенника, який працює в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка, одержує схвальні відгуки. Ви маєте до неї, як на мій погляд, справедливі претензії. То чому б Вам і не виступити в пресі? Не думаю, що хтось посміє відмовити Вам в надрукуванні серйозної об'єктивної рецензії. Залишаюсь з глибоким переконанням, що незважаючи на прикрі удари долі, Ви знайдете в собі сил для подальших наукових досліджень. Ми чекаємо Ваших нових публікацій, дорогий Григорію Антоновичу. Чому б Вам не вийти до Вашого НТШ? Від щирого серця бажаю Вам творчого настрою, нових відкриттів у нашій культурі, для якої Ви немало зробили. Чекаємо від Вас пропозицій для публікації в журналі «Народна творчість та етнографія». З найкращими побажаннями.

В.о. директора Інституту (підпис) О.Федорук

* * *

№ 23

26.4.93

Вельмишановний і самою долею мені посланий
ВІКТОРЕ ПАНАСОВИЧУ!¹

Пробило мені 80. Не радуюсь. Оглянувся назад, а там нічого не побачив. Тільки жалі та муки. І радуюся тим, що проходить на Україні, й боюся: ми за традицією любимо повторювати помилки. Коли б їх хоч тепер пощастило обійти, хай і з силою. Без сили теперішній світ все таки не обходиться. Але хотілося б умерти з надією, що Україна все таки буде. «А буде таки колись»!

Очевидно, не без Вашої допомоги я маю «Слово і час» № 2, де Ви так по діловому й об'єктивно потішили мене, сказавши за довгі роки «слово про битого». Дякую дуже за мудрість і за розуміння моїх принципів, які варто було б тепер виставити на перший план, бо пройде ще кілька років і не буде про що говорити – факти зникнуть «по божему велению». Особливо страшно за давні, козачі часи, коли у нас був такий розквіт культури. А ми його не знаємо і не публікуємо.

Я переборював 15 зміїв, а тепер мене атакує найстрашніший – падає стрімголов зір. Уже ледве бачу літери на клавішу машинки.

Отож і пишу мало.

Обнімаю і прошу долю Вас берегти, як велику цінність духу нашого народу.

З великою пошаною, любов'ю і подякою

Ваш (без підпису)

* * *

№ 24

2 березня 1993 р.

Шановний Борисе Петровичу!¹

Пишу дуже коротко, бо вже майже не бачу літер.

1. «Літературну газету» я почав читати з першого числа її виходу. Збереглися у мене навіть перші її числа. Співробітничав у ній з 1934 р. До 80-х років у мене з редакцією цього видання були добрі взаємини, та ось починаючи з 1983 року раптом вони зіпсувалися. Надіслав якийсь матеріал до редакції одержу відповідь: «Друкуємо», згодом рукопис кудись зникає (Про могилу Т.Шевченка, українську мову та ін. Пояснювали: «загубилося»). Про це я мав з Вами розмову у вашому кабінеті. Все залишилося без змін.

2. Моє прізвище чомусь обходили. «Л.У» чомусь не подала мого прізвища в добірці довідок про репресованих письменників. А я ж довгенько був на Колимі. У пеклі! Знову пояснили: - Забули.

3. Нарешті ось мені проминуло 80 років. Зі Львова заздалегідь послали до редакції ювілейну довіку (таку ж, як і про всіх). Минуло 1,5 місяці після мого дня народження – газета не опублікувала ні слова. Чекав, що «наслідок» щось подадуть. Мовчанка. Нарешті 25 лютого подали інтерв'ю зі мною, яке мало бути опубліковане ще 1,5 роки тому. А львівську ювілейну довідку знову загубили. А, можливо, хтось порвав!

4. Дивно, що зникають, губляться, забуваються матеріали про мене. Можливо діє рука того, хто колись робив на мене доноси?

5. Прошу виправити несправедливості. Матеріал, надісланий зі Львова, слід надрукувати. Чи в ньому є якісь цензурні перепони?

Я розумію, що тепер не до ювілеїв, можливо мені варто було б мовчати. Але ж усі ми рівні. Чому ж несправедливість, упослідженість падає тільки на мене?

На жаль, через хворобу не можу стати перед Вами, щоб захиститися. Я перед Вами безсилий.

З пошаною

Львів-20, Торф'яна, 10, кв.73 Нудьга Григорій Антонович.

* * *

№ 25

26.4.93 р.

Високоповажна Галино Михайлівно!¹

У дні мого 80-річчя приємною несподіванкою став для мене 25 збірник «Журналістика», в якому є матеріал і про мене, написаний Вашою доброю рукою і справедливим серцем. Якраз у цей день мені з Спілки письменників дали для заповнення анкету, де я натрапив на цілий вінок запитань, типу: маєте нагороди?, грамоти?, подяки?, премії, та інші відзнаки пошани за працю. На всі відповіді: НЕ МАЮ. Так, ніби й на світі не жив. Навіть путівку до будинку відпочинку одного разу призначили, а на другий день відібрали, бо комусь була потрібна. Був я усе життя упослідженим, але працював, «уповаючи на небо». Чи уявляєте собі, як то було тяжко й навіть страшно. «...чи хто згадає, чи забудуть...». Та ще до всього й голод 1933 р., проти організаторів якого я підняв свій слабенький голос. А потім переслідування, 1937 р. війна, полон, німецькі концтабори, тюрми, далі ревтрибунал, Колимська каторга... Напівлегалізація, три інфаркти, три хірургічні операції, інсульт, гіпертонія... зли пі... І як я вижив та ще дещо й зробив. А прогнали з роботи, коли мені не було й 60 років, «молодшим науковим співробітником». Дійсно, не спишеш усього й на воловій шкурі.

І тут, голубко, Ваша стаття та ще й такому лаштунку!

Дякую. Це мене глибоко зворушило, хоч, як і у всяких ювілейних статтях, є гіперболи, бо мені, як тій придорожній вербі, не дали навіть мінімально, розпустити гіллячко.

Дякую ще раз Вам посланцю з самого неба.

Дякую і мудрому Іванисенку за статтю в журналі «Слово і час» № 2. У Львові також виявили увагу і видання, і радіо, й телебачення... Ніби й добре, але не радуюсь. Адже 80. А де попередні? Але й то добре, що вижив і можу спілкуватися з такими добрими і мудрими людьми, як Ви.

Дай Вам і Вашому роду добра, щастя й здоров'я в нашій Україні.

Ваш

Львів-20, Торф'яна, 10, кв. 73 Г.А.Нудьга.

КОМЕНТАРІ

Лист № 2. ¹ тут і в наступних рядках, де позначено багатокрапками, машинопис відзиву пошкоджений і текст неможливо відновити.

² підкреслено М.Рильським.

Лист №3. ¹ вчастником. – Так написано рукою акад. О.Білецького.

² по заслугам. – Так написано рукою акад. О.Білецького.

Лист № 5. ¹ Шаблівський Євген Степанович, лауреат Ленінської премії, член-кореспондент АН Української РСР, доктор філологічних наук.

Лист № 6. ¹ Михайло Панасович Рудченко – син Панаса Мирного.

Лист № 7. ¹ В архіві Г.А Нудьги на зворотній сторінці цього листа, надрукованого на друкарській машинці, зберігся такий його початок:

Першому секретареві Роменського РК КПУ

Народився я, проживав і виріс в с. Артюхівці Роменського району, де тепер проживає моя сестра-колгоспниця Нудьга Параскевія Антонівна. Їй тепер 53 роки.

В роки Вітчизняної війни, щоб не потрапити на німецьку каторгу, вона, дівчина, взимку ховалася в сні, застудила хребет, захворіла і навіки стала, по-суті, інвалідом, однак все життя, як могла, працювала й працює у колгоспі.

Останнім часом до мене дійшли прикрі вісті, які й змусили мене написати оцього листа до Вас, оскільки в даному питанні є щось більше ніж особисте.

Як виявляється, цієї весни взаємини моєї сестри з місцевим сільським керівництвом чомусь загострилися. Діло дійшло до того, що, як пишуть мені, наказали їй «і хліба в магазині не дають, та почали люди кричати» і розпорядники втрималися від такого «твердого» заходу. Стурбована таким різкими заходами, сестра перестала ходити в магазин за хлібом, хоч це не було легко людині, життя якої пройшло на полях села.

З якоюсь місією (без будь яких документів) її відвідали голова сільради з участковим міліціонером...

З 1.IX. по 6. XI. 1971 автор публікації цих матеріалів як студент Сумського державного педагогічного інституту ім. А.С.Макаренка проходив педагогічну практику в Волошнівській середній школі Роменського району Сумської області, що неподалік с. Артюхівка, в якому тоді й жила сестра Григорія Антоновича Нудьги Парасковія Антонівна. У Волошнівці жила родина Григорія Андріяновича Нудьги, небожа Григорія Антоновича та Парасковії Антонівної. Григорій Андріянович та його дружина Віра Андріївна працювали учителями місцевої школи, а Григорій Андріянович ще й завучем школи. Якраз тоді Григорія Андріяновича без будь яких підстав було звільнено з посади завуча, а їх сина, учня 10 класу Миколу ввечері збила машина, і він мав струс мозку. Як учасник Другої світової війни Григорій Андріянович відстояв себе і його поновили на посаді, щоправда не на посаді завуча, яка вже була зайнята, а на посаду заступника директора з виховної роботи. Очевидно все це не було випадковим, а було способом тиску і на родину Григорія Андріяновича, і на самого Григорія Антоновича, про що він дізнався під час єдиної нашої зустрічі на якійсь нараді в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України вже в перші роки Незалежності України.

Лист № 8. ¹ Лист Сатмарі цікавий тим, що доповнює опублікований у книзі «Григорій Нудьга. Біобібліографічний покажчик» (2007) лист про обрання Г.А.Нудьги членом Асоціації дослідників народних і революційних пісень.

Лист № 9. ¹ Іван Ребошакка – румунський фольклорист-україніст, педагог, перекладач. Професор Бухарестського університету. Є автором підручників з української мови та літератури для загальноосвітніх шкіл Румунії з українською мовою навчання.

Лист № 10. ¹ Юрій Бача (13 травня 1932 – 25 січня 2021) – словацький та український публіцист, письменник, громадський діяч. Саме він вивіз за кордон машинопис книги Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», за що потім був звільнений з роботи, зазнав тюремного ув'язнення та переслідувань, але вийшовши з в'язниці, до кінця свого життя продовжував літературну та громадську діяльність. Докладніше про Ю.Бачу читай: Іван Хланта. Юрій Бача. Біобібліографічний покажчик. – Ужгород, 20124; Олексій Вертій. У боротьбі за право бути ЛЮДИНОЮ: історичний контекст і сучасність. (До виходу третього тому «Вибраних творів» Юрія Бачі. – Ужгород, «Мистецька лінія». – 2014. – 548 с. // Олексій Вертій. Національне самопізнання, самоусвідомлення та самоствердження українців. – Житомир, 2024. – С. 206-216 .

Лист № 11. ¹ Павло Кремінський – польський та український вчений та громадський діяч.

Лист № 12. ¹ Дату листа встановити не вдалося.

Лист № 13. ¹ В іншому варіанті цього ж листа уточнюється, що Г.Вашкевич народився в Ромнах.

² В уже згаданому варіанті цього ж листа зазначено: Брат его погіб в Петропавловской крепости. Фамилия наша была Желтобрюх, но поскольку украинцы преследовались царским правительством поменяли на Даниловых в честь нашего прадеда «Данила».

³ ... в Москалівці. Так написано в оригіналі. Село Москалівка поблизу Глинська

⁴Документально довести наведені О.Даниловим дані про відкриття Г.Вашкевичем за свій кошт художньо-керамічної школи та гімназії в Глинську покищо не вдалося, хоча достеменно відомо, що він був наглядачем (громадським директором) цієї школи. Говорить Г.Нудьга і про участь Г.Вашкевича у відкритті в околиць селах початкових шкіл, то ж цілком можливо, що його донька працювала вчителькою у школі с. Москалівка, про його участь у будівництві водогону та електростанції в Ромні (читай про це у споминах Г.Нудьги «Мої зустрічі з приятелем Т.Г.Шевченка» в журналі «Жовтень», за 1989, №3 (533), березень. – С.118-123).

Маловідомі дані про діяльність Г.Вашкевича на Роменщині розшукав досвідчений краєзнавець Григорій Діброва з Ромна, які подаємо тут, за що висловлюємо йому глибоку вдячність.

Г. Вашкевич – член бюджетної комісії РПЗЗ

В 1905 році Г.С. Вашкевич був членом бюджетної комісії Роменського повітового земського зібрання. 20 червня 1905 року йому було доручено особисто ознайомитися з порядком ведення господарства в роменській лікарні. (Журнали и доклады XXXXI очередного Роменского уездного земского собрания 1905 года. – Ромны, 1906. – С. 87.)

Бюджетна комісія Роменської повітової земської управи засідала 4 липня 1909 року за участю П. Шкляревича, Г.С. Вашкевича, Ф.И. Саливона, И.В. Коробки, голови управи А.М. Раєвського і члена управи І.Ф. Безпальчева. Попередньо обговорювались питання про закупівлю землі для Глинської лікарні і Глинської керамічної школи. Наступного дня відбулось надзвичайне засідання роменського повітового земства. (Журнали и доклады чрезвычайного Роменского уездного земского собрания 5 июля 1909 года. – Ромны, 1909. – С.19.)

Г. Вашкевич і медична справа на Роменщині

В 1905 році Г.С. Вашкевич був членом бюджетної комісії Роменського повітового земського зібрання. 20 червня 1905 року йому було доручено особисто ознайомитися з порядком ведення господарства в роменській лікарні. (Журнали и доклады XXXXI очередного Роменского уездного земского собрания 1905 года. – Ромны, 1906. – С. 87.)

Про будівництво Глинської лікарні і Вашкевича (Журнали и доклады XXXXI очередного Роменского уездного земского собрания 1905 года. – Ромны, 1906. – С. 191-.)

На вечірньому засіданні 48-го чергового Роменського повітового зібрання 29 жовтня 1912 року виступив Г.С. Вашкевич, який сказав, що розмір платні, на його думку, є не єдиною і не головною причиною частої зміни лікарів. Він наголосив на тому, що необхідно на медичній раді виявити ці причини. Він, зокрема, назвав одну з причин – відсутність лікарень, що приводить до переважання роз'їздної системи, через що лікарі не мають змоги надавати хворим дієву допомогу. (Журнали и доклады 48-го очередного Роменского уездного земского собрания 1912 года. – Ромны, 1913. – С. 40.)

На вранішньому засіданні 30 жовтня, на якому розглядався бюджет земства на 1913 рік і питання будівництва лікарні в Глинську, Григорій Станіславович Вашкевич запропонував, щоб визначене бюджетною комісією асигнування на будівництво лікарні в Глинську в сумі 2000 крб. було збільшене на 1000 крб., що дасть можливість приступити до будівництва лікарні в 1913 році, а ту суму, якої не вистачить на будівництво, внести в кошторис 1914 року. На жаль, гласні не підтримали його пропозицію. (Журнали и доклады 48-го очередного Роменского уездного земского собрания 1912 года. – Ромны, 1913. – С. 50.)

Г. Вашкевич і медична рада РПЗЗ

В 1909 році медична рада збиралася медична рада Роменської повітової земської управи щомісячно. В ній, окрім складу управи, брали участь всі лікарі, що служили в повітовому земстві, два представники від фельдшерів та акушерів, від членів повітового земського зібрання були вибрані Андріанопольський Петро Миколайович і Вашкевич Григорій Станіславович. (Отчет Роменской уездной земской управы за 1909 год. – Ромны, 1909. – С. 10.)

Г. Вашкевич і освіта

В 1893-1894 роках Г.С. Вашкевич був членом-соревнователем Роменської чоловічої недільної школи. Тобто не вчив, а допомагав фінансово. (Роменская мужская воскресная школа в первый год её существования. – Ромны, 1895. – С. 11.)

В 1909 році Г.С. Вашкевич був членом шкільної комісії, що діяла при повітовій земській управі. Разом з ним до її складу входили Шкляревич П.Д., Коробка І.В., Калугін П.Ф., Полунін В.Н., Ф.І. Салівон, И.Ф. Чигринцев, інспектор народних училищ А.В. Коваленко. (Журнали и доклады чрезвычайного Роменского уездного земского собрания. 5 июля 1909 года. – Ромны, 1909. – С. 16.)

Г.С. Вашкевич ніколи не стояв осторонь турботи земства про освіту на теренах рідного краю. Показовим щодо цього є виступ Григорія Станіславовича під час обговорення гласними повітового земства про купівлю автомобіля для обслуговування транспортних потреб земців. На засіданні чергового 48-го повітового земського зібрання Г.С. Вашкевич запропонував придбання автомобіля відкласти на майбутній рік, оскільки при збільшенні кількості коней на земських станціях роз'їзди земських службовців будуть обслуговуватися повністю. До того ж, значно побільшене утримання і самих станцій у порівнянні з минулим 1912 роком. Він запропонував спрямувати більше коштів на освіту і медицину. (Журнали и доклады 48-го очередного Роменского уездного земского собрания 1912 года. – Ромны, 1913. – С. 191.)

Г.Вашкевич, зокрема, на вечірньому засіданні гласних 48-го зібрання Роменського повітового земства пропонував підняти клопотання перед губернським земством про запровадження для вчителів Полтавщини (Роменський повіт тоді входив до складу Полтавської губернії. – О.В.) одноразових періодичних надбавок до платні. Однак ця пропозиція Вашкевича була відхилена більшістю роменських земців. (Журнали и доклады 48-го очередного Роменского уездного земского собрания 1912 года. – Ромны, 1913. – С. 21.)

Г. Гарячун. Ювілей глинського гончарства. Вісті Роменщини. – 2000. - № 10. – 2 лютого.

Подія, яка відбулася в Роменському краєзнавчому музеї – відкриття творів майстрів Глинської керамічної школи. – небуденна і вельми знаменна. Адже в період державот-

ворення і зміцнення незалежної України ми знову поглиблюємо замулені джерела, повертаємось до свого коріння, до самих себе і утверджуємось не тільки в своїх силах, а й в очах світового співтовариства. І, мабуть, не випадково, що це відбулося у переддень святкування в нашій країні свята об'єднання, свята соборності українських земель, яке вперше відбулося 22 січня далекого 1919 року і ось знову повернулося до нас. Як свято оновлення, свято самоочищення, свято єднання всіх земель українських, усіх українців.

Глинська керамічна школа, яка була створена століття тому, залишила по собі яскравий слід у багатомілітній історії українського народного мистецтва. І нині вона дивує нас своєю багатобарвністю, вишуканими формами своїх виробів. А за ними стояли десятки і сотні відомих і невідомих майстрів-гончарів, які з покоління в покоління передавали наступним поколінням уміння, тепло своїх сердець і рук. Вона готувала прекрасних майстрів, здібних організаторів керамічного виробництва, майбутніх художників і мистецтвознавців.

Згадаємо з-поміж них директора школи А.Ф.Гофмана, художника М.І.Зінов'єва, попечителя школи приятеля Т.Г. Шевченка Г.С.Вашкевича, її відомих випускників мистецтвознавця П.Н.Мусієнка, художника з розпису кераміки П.М.Іванченка та багатьох-багатьох інших.

Випускники Глинської школи інструкторів з гончарного виробництва були не лише вмілими гончарами, майстрами-художниками, а й досвідченими педагогами, котрі працювали в багатьох куточках колишньої Російської імперії.

Найголовніше те, що по собі вона залишила безліч виробів: куманців, баранців, різноманітний посуд, а ще — скульптурні твори. В Роменському краєзнавчому музеї, наприклад, зберігаються поруддя Т.Г.Шевченка, Л.М.Толстого, які були в свій час створені в Глинську.

На виставці в музеї представлені ті твори, які зберігаються у фондах Роменського краєзнавчого музею і надійшли сюди в різні роки. А ще тут можна побачити твори П.М.Іванченка, творчий доробок П.Н.Мусієнка, вироби сучасних майстрів із заводу будівельних матеріалів.

Виставка нагадує нам не тільки про вагомні здобутки майстрів Глинської керамічної школи, а ще і про необхідність відродження цього цікавого і прекрасного ремесла в нашому краї. Першу екскурсію для гостей, які прийшли на свято відкриття виставки, провели науковці музею М.М.Полуян та Г.В.Діброва, котрі підготували її. Їх слухачами стали місцеві художники, творча інтелігенція, учні Роменського політехнічного технікуму.

Лист № 14.¹ «...зможу Вам де в чому допомогти й своїми довідками». В архіві Г.Нудьги зберігаються написані почерком дуже схожим на почерк Петра Жура два аркуші з такою інформацією:

Шевченко

1858 р. 10 березня о 11 годині вечора прибув до Москви і зупинився у готелі. Рано відвідав М.Щепкіна і оселився у нього. По дорозі простудився сталося запалення лівого ока і затримався в Москві, поселившись у актора М.Щепкіна. Лікується. Переписує твори, відвідують знайомі, оглядає Москву. 15 днів жив. 26 березня 1858 о 2 год. ня виїхав до Петербургу. Другого дня, 27 березня 1858 р. о 8 год. вечора прибув до Петербургу і зупинився, поселився у М.Лазаревського (Набережна Мойки, 88 (тепер 93)).

І ось тут вони зустрілися студент Григорій Вашкевич жив у Лазаревських як їх давній родич.

Квітень 11, 1958.

«Поезія Т.Шевченка» – доручив клопотання у цензурі про вид. зб. Д.Каменецькому минав квітень

У травні

На квартирі незручно, клопочеться про постійне мешкання.

У червні 1858 р. Шевченко переїхав з пом. Лазаревського до Академії художеств, де жив до кінця життя. Тут його відвідував молодий Вашкевич.

В одному помешканні прожили разом з 27 березня по червень – майже три місяці. Далі на окремому аркуші тим самим почерком дописано:

Для нас цей недавно виявлений лист Г.Честахівського дуже важливий ще й тому, що є документальним свідченням підтвердження, де й коли познайомився молодий студент із Ромен Г.Вашкевич з геніальним поетом Т.Шевченком.

Відомо, що 21 липня 1857 року об 11 год. ранку у Новопетровському укріпленні підпоручик М. Бажанов сповістив Шевченкові, що його звільнено. Шевченко прагне якнайскоріше прибути до Петербургу, але на його шляху уряд наставив скільки усяких перепон, що повертався до своєї домівки майже рік. З великими труднощами йому пощастило 10 березня 1858 року об 11 годині вечора прибути до Москви. Поселився в готелі, а далі забрав його до свого дому відомий артист М. Щепкін. Їхати до Петербургу не міг, – захворів (запалення лівого ока), лікувався та зустрічався з інтелігенцією Москви. Минуло 15 днів, і ось 26 березня 1858 року о 2 годині дня він виїхав до Петербургу, а наступного дня, 27 березня, о 8 годині вечора прибув до столиці і відразу ж поїхав до свого друга М.Лазаревського на Мойку. А там, як стверджує у новознайденому листі Г.Честахівський, мешкав Г.Вашкевич. Якщо він у цей час був вдома, то можна припустити, що зустрілися вони й познайомилися вечером 27 березня 1858 р. на квартирі М.Лазаревського. Тут Т.Шевченко жив до червня 1858 року, отже Г.Вашкевич у одній хаті перебував з Кобзарем майже три місяці. Далі Шевченко поселився в Академії художеств, і молодий студент міг його тут навідувати, коли допомагав поету готувати до друку «Кобзаря» (1860 р.). Це були, очевидно, дні найближчого спілкування юного студента-юриста і славного поета-академіка.

Про згаданий лист Г.Честахівського та лист, про який йдеться вище, у своїх спогадах «Мої зустрічі з приятелем Т.Шевченка» («Жовтень» за 1989, №3 (533), березень) на стор.120 Г.Нудьга пише: «Лазаревські й Вашкевичі були ріднею, про що маємо свідчення у листі Ф.М.Лазаревського до М.К. Чалого, одного з перших біографів Т.Шевченка: «Вашкевич Григорій Станиславович – наш родственик (деды наши Лазаревские были родные братья)» (Архів Інституту літератури ім. Шевченка АН УРСР, ф. 92, № 31). Г. Вашкевич був товаришем Івана Матвійовича Лазаревського, який також належав до знайомих Т.Шевченка. Повернувшись із заслання, Шевченко 27 березня 1858 року зузупинився в М.Лазаревського тут (Наб. Мойки, 88) Вашкевич і жив деякий час разом з Кобзарем.

Як прийняли Г.С.Вашкевича в колі друзів Т.Г.Шевченка і як шанували його як людину й особистість є дуже цікаве й важливе свідчення одного з найближчих і найщиріших приятелів Кобзаря – Григорія Честахівського, того самого, що з Вашкевичем супроводжував домовину поета з Петербурга до Канева й організував похорон на Чернечій горі та разом із селянами насипав першу високу могилу. У листі до матері братів Лазаревських Агафії Олексіївній Лазаревській від 11 лютого 1868 року він пише: «Дуже добряча людина отой Вашкевич, а се ваші сини-соколи довели його до того. Я знаю, яким він був спершу, як приїхав у Петербург до Михайла Лазаревського, і який гарний став тепер. Як сонце вияснився і прихилився думкою й любов'ю до своєї України – став чоловік як змитий» (Чернігівський історичний музей. Ал. 36-1-7(523) За вказівкою на джерело щиро дякую П.Журу). Таким чином встановлюємо авторство П.Жура означеного вище листа без підпису і вносимо ясність щодо самого, згадуваного ним та опублікованого у спогадах Г.Нудьги, листа Г.Честахівського.

Лист № 17. Уривок з цих спогадів «Під одним дахом з Кобзарем жив три місяці роменець Григорій Вашкевич» було тоді опубліковано Геннадієм Петровим в незалежному тижневику журналістів Сумської області «Панорама Сумщини» (№ 10 (114) від 5 березня 1992 р., стор. 3).

Лист № 19. 03.02.89¹ – дату подано за штемпелем на конверті

² Надія Карпенко – донька переслідуваного советськими властями друга Леоніда Пархомовича (Леоніда Полтави) учителя і поета Йосипа Дудки.

Лист № 20. ¹ Йдеться про журнал «Жовтень» за 1989, №3 (533), березень, про який уже згадано в коментарі до листа № 14.

² Богдана Крива – згодом доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Львівського національного університету ім. І.Я.Франка

Лист № 23. Вельмишановний і самою долею мені посланий ВІКТОРЕ ПАНАСОВИЧУ!¹ Лист адресований літературознавцеві Вікторові Панасовичу Іванисенкові, про що Г.А.Нудьга згадує у листі № 25 до Галини Гримич.

Лист № 24. Шановний Борисе Петровичу!¹. Йдеться про тодішнього редактора газети «Літературна Україна» Б.П.Рогозу.

Лист № 25. Високоповажна Галино Михайлівно!¹. Числюсь рукою дописано «Гримич». Український літературознавець.